

EXAMENSARBETE, 15 hp

Våren 2016

Sektionen för lärande och miljö
Psykologi

Fri vilja, determinism, religiositet och oro

Svenska gymnasieelevers attityder till några
existentiella begrepp

Författare
Magnus Olovsson

Handledare
Peter Jönsson

Examinator
Anna Kemdal Pho

Author

Magnus Olovsson

Title

Free will, Determinism, Religiosity and Anxiety
Attitudes towards some existential concepts among Swedish High School Students

Supervisor

Peter Jönsson

Examiner

Anna Kemdal Pho

Abstract

The objective was to examine students' attitudes versus the concepts of free will and determinism, and to juxtapose these to anxiety and religiosity.

An online survey was filled in by 162 Swedish students aged between 18 and 20 in an upper secondary high school. To measure the concepts of free will and determinism the Paulhus & Carey FAD-Plus scale (2011) has been used. Anxiety was measured with two types of the short STAI-index.

The factor analysis did not support the idea of an extra division of the original FAD-plus index into the factors 'free will without moral responsibility' and the factor 'moral responsibility'. Some minor sex differences were noticed in that females scored higher on fatalistic determinism as well as anxiety. The correlation between free will and scientific determinism were very small negative and not significant, implying that the two concepts are compatible to at least some respondents. The same weak correspondence were noticed between scientific determinism and moral, showing that the dichotomy between the concepts having low support among students.

The traditionally seen opposite concepts of fatalistic and scientific determinism were surprisingly positively and significant corresponding.

Conclusion of the survey results support the view that the question on free will and determinism is more complex than a simple two way street as shown by Paulhus & Carey (2011) and Nichols & Knobe (2007). Moral responsibility is strongly connected to free will, but is not negatively correlated to determinism showing an interesting paradox in the traditional view of these concepts.

Keywords

free will, determinism, compatibilism, incompatibilism, religiosity, anxiety, locus of control, psychology, experimental philosophy

Metod.....	4
Deltagare	4
Instrument.....	4
Etiska överväganden.....	5
Statistisk analys	5
Resultat.....	6
Korrelationsanalys.....	9
Diskussion	12
Referenser.....	14
Bilagor	16
Bilaga 1, Elevenkät, FAD-plus, författarens översättning	16
Bilaga 2, Elevenkät, STAI-6 och TRAI-6.....	17

I aktuell debatt kan man följa resonemangen om fri vilja respektive determinism även om dessa begrepp inte används explicit. Diskussion om aktör och struktur som orsaker till olika våldsbrott tydliggör om man poängterar individens fria vilja och moraliska ansvar för sina gärningar (Heberlein, 2016). I motsats till denna ståndpunkt framhålls strukturperspektiv i olika former, såsom socioekonomiska bakgrundsförhållanden men också kön, (Fahl, 2016) etnicitet eller kultur (Cweyman, 2016) som förklaringar till avvikande eller oacceptabla beteenden. Frågan om människor har en fri vilja och hur denna är förenlig med det faktum att vi påverkas av omvärlden i vårt beslutsfattande har många seklers debatt bakom sig. Huruvida denna debatt är förankrad hos lekmän som gymnasieungdomar är dock oklart.

Fri vilja brukar inom filosofin definieras som möjligheten att göra annorlunda än det man faktiskt gjorde, att göra ett annat val än det man faktiskt valde om omständigheterna var helt lika (Chisholm, 2002). Andra försök till definitioner av fri vilja är att exemplifiera med förklaringar av typen ”tänk ett universum där allt som händer är fullständigt orsakat av tidigare händelser, tänk sedan ett annat universum där det enda som skiljer är att människors beslut inte är fullständigt orsakade” (Nichols & Knobe, 2007). Paulhus & Carey (2011) använde ett nerifrån-och-upp-perspektiv och definierade fri vilja genom enkätfrågornas formulering (Bilaga 1) och genom en faktoranalys av svaren så att olika delskalor vaskades fram. Man gjorde alltså en metodologisk poäng av att inte definiera, eller behöva definiera begreppen för att därigenom kunna kartlägga ståndpunkter hos en grupp lekmän.

En naturvetenskaplig deterministisk syn kan tolkas som ett försvar för att våra handlingar är orsakade av tidigare händelser och därmed också ett minskat moraliskt ansvar hos individen. Rikspolischef Dan Eliassons uttalanden¹ om den misstänkte mördaren på ett HVB-hem i Mölndal 2016 kan sägas vara ett tydligt exempel på denna inställning (SVT, 2016). Carey och Paulhus (2013) har undersökt liknande frågeställningar från ett kanadensiskt religiöst och politiskt perspektiv, där man kom fram till att det var vanligare, och möjligen även enklare, att förena individens moraliska ansvar med fri vilja än med vetenskaplig determinism, även om några kombinerade moraliskt ansvar med determinism (Carey & Paulhus, 2013).

När det gäller förhållandet mellan determinism och moraliskt ansvar finns alltså åtminstone två olika ståndpunkter. Kompatibilister hävdar att de två begreppen är förenliga, medan inkompatibilister i allmänhet menar att determinism och moraliskt ansvar utesluter varandra (Knobe, 2007). Knobe påstår också att fri vilja och inkompatibilism är den vanligaste ståndpunkten bland folk i allmänhet, och studenter i synnerhet (Knobe, 2007), vilket dock motsägs av andra undersökningar (Viney, Waldman, & Barchilon, 1982). En möjlig tolkning av kompatibilistiska attityder hos människor är att de har en ofullständig uppfattning om vad begreppet determinism innebär. Att konkretisera detta genom tankeexperiment kan dock grumla bilden då folk i allmänhet tenderar att svara olika på konkreta och allmänt formulerade frågor (Feltz, 2015).

Uppsatsens syfte var att undersöka hur begreppen fri vilja och determinism förhöll sig till varandra bland svenska gymnasieelever samt att undersöka hur ungdomars syn på olika former av determinism förhöll sig till deras syn på moraliskt ansvar. Som ett delsyfte undersöktes även om någon korrelation förelåg när det gäller fri vilja och determinism med religiositet och oro.

¹ ”Man blir naturligtvis förtvivlad å alla inblandades vägnar. Naturligtvis den som blir dödad och dennes anhöriga, men också för en enskild ung kille som begår en sån här förskräcklig händelse – vad har den personen varit med om för nånting? Vilka omständigheter har den killen växt upp under? Vad är det för trauma som han bär med sig? Hela den här flyktningkrisen visar ju på hur orättvist livet är i många delar av världen, och vi får hjälpa till och försöka lösa det här efter bästa förmåga.” (SVT, 2016)

Föreliggande studie grundades på Paulhus och Careys (2011) artikel där man diskuterade hur begreppen fri vilja och determinism förhåller sig till varandra. Man menade att den uteslutande motsättning av de två begreppen som anhängare av så kallad hård determinism (att fri vilja och/eller moraliskt ansvar inte är förenligt med en deterministisk syn) förespråkar (van Inwagen, 2002) var en förenkling och att det inte rådde något självklart motsatsförhållande mellan fri vilja och determinism, vilket fått stöd av andra undersökningar (Stroessner & Green, 1990). Paulhus och Carey (2011) föreslog därför att man borde dela upp begreppet fri vilja med fyra olika delskalor. Dessa var (1) fatalistisk determinism (FD)², det vill säga att framtiden styrs av ödet och som också innefattar en tydlig predestinationstanke om att framtiden redan är förutbestämd. Denna determinism borde enligt författarna skiljas från en mer (2) vetenskaplig determinism (scientific determinism, SD) som betonade förhållandet orsak-verkan, men som inte innebar att framtiden gick att förutsäga eller var förutbestämd. Som sista två delkomponenter ställde Paulhus och Carey upp del-faktorn (3) fri vilja (free will, FW) och till sist (4) oförutsägbarhet (unpredictability, UP).

I Paulhus och Careys FAD-plusskala³ gjordes dock ingen skillnad mellan moraliskt ansvar och fri vilja när frågorna formulerades. Fyra av dessa frågor (4,12,20,26, Bilaga 1) som enligt Paulhus och Carey (2011) hörde till begreppet fri vilja mätte just fri vilja, medan tre frågor (nr 8,16,23) tydligare handlade om moraliskt ansvar. Detta kan tyckas oproblemiskt när det gäller fri vilja, men då man slagit ihop dessa faktorer går det heller inte att särskilja determinism och moraliskt ansvar. Enligt teorin om mjuk determinism är det inte bara möjligt att kombinera determinism med fri vilja, utan det är också möjligt att betona moraliskt ansvar och ändå hålla fast vid åtminstone den vetenskapliga determinismen (kompatibilism).

För att öka konstruktvaliditeten och försöka hitta inkonsekventa argument kring vetenskaplig determinism och moraliskt ansvar har således ytterligare en uppdelning gjorts i föreliggande uppsats. De fyra frågor som bedömdes mäta fri vilja bröts ut under beteckningen (real free will, RFW). De tre frågor som tydligt hänvisar till moraliskt ansvar analyserades separat (moral responsibility, MR).

Locus of control är ett begrepp som ligger nära koncepten fri vilja och determinism. Paulus & Carey (2011) menar att fri vilja korrelerar med intern kontroll, medan den vetenskapliga formen av determinism kan härröra från både interna (via biologiska faktorer) och yttre miljöfaktorer. Fatalistisk determinism implicerar extern kontroll, medan den fjärde kategorin oförutsägbarhet inte bygger på någondera (Paulhus & Carey, 2011).

Under senare år har forskning kring locus of control fått stor uppmärksamhet i den svenska skoldebatten (Dweck, 2015). Dwecks uppdelning fixed mindset och growth mindset är en precisering av locus of control, där fixed mindset betecknar inställningen att man har vissa medfödda förmågor som svårligen kan utvecklas. Elever kan uttrycka att någon ”är smart” eller ”är dålig på matte”. Growth mindset betecknar istället inställningen att övning ger färdighet, även om man inte är så bra på något från början (Dweck, 2015). Om man anser att människor har en fri vilja kan elever tänkas vara mer öppna för growth mindset och intern locus of control, det vill säga tänka i banor av att själva kunna påverka sina studieresultat. En vetenskaplig determinism kan istället tänkas gå hand i hand med fixed mindset, där man upplever att de egna förmågorna är biologiskt förutbestämda och är svåra att utveckla.

² I uppsatsen används genomgående de engelska originalförkortningarna för de olika delskalorna. SD ska alltså inte förväxlas med beteckningen för standardavvikelse som anges i kursiv stil (*SD*).

³ FAD = free will and determinism. FAD-plus är beteckningen på det utvidgade frågeformuläret med 27 frågor som man utarbetade (Paulhus & Carey, 2011)

Aktuell svensk neurobiologisk forskning med fMRI av Appelgren och Bengtsson (2015) har visat att olika former av återkoppling påverkar olika delar av hjärnan. Beröm som ”du är smart” ökade aktiviteten i främre caudate nucleus som anses hantera osäkerhet. Berömmet ”du valde rätt alternativ” verkade däremot bidra till ökad självreflektion (Appelgren & Bengtsson, 2015). Dessa två typer av beröm kan därför anses påverka elevers lärande indirekt och ha sin grund i en vetenskaplig deterministisk syn.

Paulus och Carey (2011) undersökte också eventuell korrelation med femfaktorteorins kategorier, vilket dock inte omfattas av föreliggande studie

Liksom hos Stroessner & Green (1990) och Paulhus & Carey (2011) förväntas de svenska eleverna inte ha en strikt antingen-eller-attityd till fri vilja och determinism. De flesta respondenter förväntas ange relativt höga värden på båda delskalor fri vilja och vetenskaplig determinism, det vill säga att man inte ser någon uteslutande motsättning mellan dessa i vardagslag (mjuk determinism). När det gäller moraliskt ansvar förväntas undersökningen bekräfta en korrelation mellan fri vilja och moraliskt ansvar, vilket får anses vara den gängse uppfattningen. Om människor har en fri vilja är vi också moraliskt ansvariga för våra gärningar. Mer komplicerat och därmed också mer intressant är om och hur moraliskt ansvar kan kombineras med de båda varianterna av determinism. I de fall elever anger sig stödja vetenskaplig determinism skulle man kunna tro att också det moraliska ansvaret skulle falla, då våra gärningar har orsaker som sträcker sig bakåt i tiden i en orsakskedja som gör att vi inte kan sägas kunna påverka våra handlingar i nutid, och därmed också slippa moraliskt ansvar för dem. Att frågan är mer komplex än man i förstone kan tro har bekräftats av andra undersökningar. Nichols & Knobe fann att många personers intuition kring frågan inte är ett antingen kompatibilism eller inkompatibilism, utan just ett både och, samt att dessa båda intuitioner byggde på olika psykologiska processer (Nichols & Knobe, 2007). Exempelvis hävdade de att om lekmanuppfattningen lutade åt en inkompatibilistisk syn härrörde den från en affektbaserad uppfattning om moraliskt ansvar som grundläggande, och att i de fall någon hänvisade till bakomliggande kausala orsaker för ett felaktigt beteende kunde det personliga ansvaret ändå inte förklaras bort. En annan process som kunde ge inkonsekventa följder var en mer kognitivt baserad process, där lekman kom fram till olika svar beroende på om man diskuterade konkreta situationer eller mer allmänt hållna resonemang om moraliskt ansvar och determinism (Nichols & Knobe, 2007).

När det kommer till begreppen locus of control och oro kan man tänka sig flera alternativa hypoteser. I den mån fri vilja korrelerar med höga värden för oro, kan detta tolkas som existentiell ångest där ungdomar i år 3 står inför en hösttermin utan kunskap om vad de ska välja och göra. Höga värden för faktorn oförutsägbarhet kombinerat med hög oro skulle kunna tyda på en extern syn på locus of control, där framtiden varken kan förutses eller påverkas i särskilt hög grad oavsett individens val.

Högre resultat på delfaktorn vetenskaplig determinism kan tänkas ge lägre oro, genom att denna dels kommer från en mer intern locus of control, eller från externa faktorer som kan påverkas eller åtminstone förstås.

Den enda tydliga könsskillnaden i Paulus & Careys undersökning var att män hade signifikant högre resultat på faktorn vetenskaplig determinism än kvinnor, något som dock inte diskuterades i artikeln. (Paulhus & Carey, 2011). Denna skillnad förväntas dock inte i föreliggande undersökning, då tydliga direkta förklaringar saknas.

När det gäller religion undersökte Carey & Paulhus detta i en uppföljande studie (Carey & Paulhus, 2013). I denna studie fann man en positiv korrelation mellan religiositet och fri vilja liksom mellan religiositet och fatalistisk determinism. Föreliggande undersökning borde ge liknande resultat. Till sist förväntas oro och religiositet korrelera negativt

vilket skulle förklaras med att religion kan ge en trygghet. Det omvända förhållandet är förstås också möjligt; att oroliga individer söker sig till religioner för att få trygghet.

Uppsatsens hypoteser är alltså att fri vilja och determinism inte har ett enkelt motsatsförhållande till varandra samt att fri vilja och moraliskt ansvar har en hög korrelation. När det gäller förhållandet mellan vetenskaplig determinism och moraliskt ansvar förväntas dock en mer oklar bild. Om oro korrelerar positivt med oförutsägbarhet och negativt med vetenskaplig determinism ger detta stöd för en extern locus of control, Det omvända gäller för intern locus of control. Religiositet förväntas korrelera positivt med fatalistisk determinism och fri vilja, samt korrelera negativt med oro.

Metod

Deltagare

Undersökningen genomfördes med gymnasieelever i år 3 i åldern 18-20 år vid en svensk gymnasieskola där 15 av 19 klasser deltog i studien. 57 % av deltagarna ($N = 92$) gick på studieförberedande program och 43 % ($N = 69$) på yrkesförberedande program.

Av eleverna som närvarade svarade nästan alla på enkäten, men frånvaron var i vissa fall relativt hög. Totalt deltog 162 elever av möjliga 237, det vill säga 68,4 %. Närvaron var lägre på yrkesförberedande program (58 %) än på studieförberedande (78 %).

Könsfördelningen 47 % män ($N = 77$), 52 % kvinnor ($N = 85$) följde inte helt skolans fördelning där ca 52 % är män och 48 % var kvinnor. En deltagare angav "Androgyn" på frågan kön och detta svar har tagits bort i analyser där kön ingår som variabel. Två svar togs bort på grund av att dessa respondenter angav samtliga svar längst till vänster på samtliga FAD-plusfrågor och bedömdes därför inte vara seriösa.

Undersökningens respondenter kan sägas ha utgjort ett tvärsnitt av en kohort skolungdomar i en genomsnittlig svensk gymnasieskola, och resultaten kan därför tänkas vara mer generaliserbara i en svensk kontext, än de undersökningar som gjorts med högskolestuderande i Kanada.

Instrument

FAD-Plus

De fyra delskalorna, free will, scientific determinism, fatalistic determinism och unpredictability mättes med Paulus och Careys FAD-Plus (2011) med 27 frågor (se bilaga 1) som besvarades på en femgradig Likert-skala där 1 motsvarade "håller absolut inte med" och 5 motsvarade "håller med helt och hållet" (Paulhus & Carey, 2011). Några av frågorna var ställda i omvänt förhållande till index och omräknades inför de statistiska analyserna. Det engelska originalet översattes till svenska av författaren.

I analysen gjordes ytterligare en uppdelning av originalets faktor free will, eftersom tre av frågorna (8,16,23) bedömdes mäta moraliskt ansvar vilket enligt mjuk determinism (kompatibilism) inte nödvändigtvis är knutet fri vilja. En faktoranalys av de 27 FAD-frågorna gjordes för att säkerställa den svenska översättningens överensstämmelse och frågornas laddning på olika faktorer. Detta var även ett sätt att avgöra om den extra uppdelningen av delskalan fri vilja (FW) var användbar.

Oro

Oro mättes med Marteau och Bekkers (1992) kortvariant av Spielberger State-Trait Anxiety Inventory med sex frågor i en fyrgradig Likert-skala där ”inte alls” gav 1 poäng och ”mycket” gav 4 poäng (Marteau & Bekker, 1992). Hälften av frågorna var ställda i omvänt förhållande till index och även deras värden omräknades inför de statistiska analyserna. Denna enkät har i Sverige bland annat använts för att bedöma oro hos barn inom sjukvården, och det är denna översättning som använts i föreliggande studie (Apell & Paradi, 2010). För att tydligare belysa skillnaderna mellan nuläge (state) och personlighet (trait) har dock frågorna dubblerats (se bilaga 2). I analyserna nedan benämns de sex frågorna om nuläget STAI-6 och de sex frågorna om personlighetsdrag TRAI-6.

Religiositet

Religiositet mättes med en enkelställd fråga ”Hur religiös är du?” med svarsalternativ på en sjugradig Likertskala där 1 motsvarade ”inte alls” och 7 motsvarade ”våldigt mycket”, i enlighet med relevant tidigare undersökning (Carey & Paulhus, 2013), detta för att kunna jämföra resultat och slutsatser med den kanadensiska undersökningen.

Procedur

Undersökningen genomfördes med en datorbaserad enkät via Google Formulär vilket var fördelaktigt då alla elever på skolan har tillgång till bärbar dator som i huvudsak användes, medan ett fåtal elever använde mobiltelefon eller fyllde i en papperskopia av enkäten. Under en treveckorsperiod uppsöktes så många klasser som möjligt under mentorstid som är ett tillfälle för mentor/klassföreståndare att ta upp aktuell information i klassen. Tillfället var valt för att eleverna i lugn och ro skulle kunna genomföra undersökningen utan att störa eller störas av ordinarie undervisning.

För att undvika eventuell ordningseffekt delades respondenterna upp genom att de som var födda på jämnt datum svarade på FAD-plusfrågorna före frågorna om oro, och vice versa för de som hade ett udda födelsedatum, genom att respondenterna klickade på en av två länkar.

Etiska överväganden

Enkäterna genomfördes anonymt och i klasser med tillräckligt många respondenter för att garantera den personliga integriteten. Samtliga respondenter var över 18 år och informerades om att enkäten var anonym, frivillig och att den kunde avbrytas utan orsak och påföljd. Informationen gavs både muntligt vid undersökningstillfället och skriftligt på enkätens första sida.

Deltagarna informerades efter undersökningen om dess syfte och hur resultatet kommer att användas. Dessutom gavs möjlighet att ställa frågor till undersökningsledaren.

För att garantera anonymiteten för elever på små program uteslöts frågan om program i enkäten, vilket medför att någon indelning av enskilda program inte varit möjlig. I övrigt har Vetenskapsrådet forskningsetiska principer följts (Vetenskapsrådet, 2002).

Statistisk analys

En faktoranalys i form av principalkomponentanalys gjordes på de 27 FAD-Plusfrågorna för att bedöma de olika frågornas laddning på olika delskalor. En Item-analys gjordes också för att bedöma frågornas reliabilitet.

De sex delskalorna ur FAD-Plus analyserades med t-test (two-tailed) uppdelade på kön. P-värdet har i undersökningen genomgående satts till $p = .05$.

En fullständig korrelationsanalys genomfördes med de olika FAD-delskalorna och frågorna om oro (Tabell 4) med samtliga signifikansvärden Bonferronikorrigerade. För de 28 korrelationerna i FAD-plusanalysen motsvarar signifikans på 5-procentsnivån ett p-värde på .002 ($.05/28 = .0018$).

Då religiositeten visade sig ha en signifikant skewness på 1.29, $SE = .19$, $z = 6.72$ gjordes ett icke-parametriskt test med korrelationsvärden satta med *Kendalls* τ istället för *Pearsons* r . För att ytterligare analysera svaren gjordes en kategorisering av den sjugradiga skalan i tre grupper, där svarsalternativen 1, 2 och 3-7 lades i var sin grupp.

De åtta korrelationerna där faktorn religiositet analyserats motsvarar signifikans på 5-procentsnivån p-värdet .006 ($.05/8 = .00625$).

Resultat

Alla sex delskalor för FAD-frågorna och de två orosindexen var relativt normalfördelade med skewness varierande mellan -.46 och .47, $SE = .19$, $z < 2.58$.

Hälften av respondenterna svarade på FAD-plus före frågorna om oro, och hälften fick frågepaketen i omvänd ordning. Någon signifikant ordningseffekt kunde dock inte märkas i studien.

Principalkomponentanalysen (Varimaxrotation, Kaisernormalisering) visade att jämfört med Paulhus & Carey (2011) laddade fråga 17, ”Det som sker det sker – det är inte mycket du kan göra åt saken” tydligt till delskalan oförutsägbarhet (UP) snarare än fatalistisk determinism (FD) (Tabell 1). En förklaring till detta kan vara en otydlighet i formuleringens båda satser som ger möjlighet att tolka framtiden både som ödesbestämd och helt oförklarlig.

Faktoranalysen över samtliga frågor visade att alla frågor laddade tydligt $r > .30$ utom nr 7 ”Ingen kan förutsäga vad som kommer att hända i världen”. När det gäller undersökningens hypotes och den utökade uppdelningen av faktorn fri vilja i delskalorna fri vilja utan moraliskt ansvar (RFW) och moraliskt ansvar (MR) kunde ingen tydlig laddning ses i en faktoranalys med fler faktorer. De tre enkätfrågor som förutsågs mäta moraliskt ansvar (8, 16 och 23) laddade i stället tydligt mot faktorn fri vilja. Frågorna korrelerade å andra sidan inte heller tydligt negativt mot faktorn vetenskaplig determinism.

Tabell 1 Faktoranalys 27 FAD-plusfrågor

	FW	UP	FD	SD
FAD8	,691	-,010	,074	,010
FAD4	,647	-,085	-,153	-,004
FAD16	,619	-,098	,019	,076
FAD20	,613	,109	-,137	-,070
FAD23	,537	,007	,021	-,067
FAD12	,493	-,010	,287	,142
FAD26	,417	,103	-,030	-,013
FAD22	-,052	,682	,094	,242
FAD25	,221	,664	,149	,070
FAD11	,082	,619	,082	,075
FAD27	,032	,588	-,184	-,292
FAD17	-,078	,540	,004	-,004
FAD19	-,142	,467	,222	,061
FAD3	-,070	,459	,011	,303
FAD15	,127	,391	,247	,082
FAD7	,066	,309	,135	-,348
FAD9	,002	,097	,844	-,012
FAD1	-,095	,039	,830	,020
FAD13	,145	,211	,635	,092
FAD5	-,104	,098	,616	-,072
FAD2	-,202	,118	,222	,532
FAD10	-,402	-,030	,121	,495
FAD21	-,119	,218	,080	,590
FAD18	,172	,068	,046	,365
FAD6	,225	,032	-,006	,444
FAD24	-,080	,072	-,022	,620
FAD14	,141	-,014	-,242	,604

Not: FW = fri vilja, UP = oförutsägbarhet, FD = fatalistisk determinism, SD = vetenskaplig determinism, Metod: Principalkomponentanalys
Rotationsmetod: Varimax med Kaisernormalisering

En item-analys för de 27 FAD-plusfrågorna visade god reliabilitet med Cronbach's α för fri vilja $\alpha = .69$, vetenskaplig determinism $\alpha = .63$, fatalistisk determinism $\alpha = .67$, oförutsägbarhet $\alpha = .66$. För den ytterligare uppdelningen av delskalan fri vilja som gjorts i föreliggande uppsats var dock reliabiliteten lägre. Fri vilja utan moraliskt ansvar $\alpha = .55$, moraliskt ansvar $\alpha = .60$.

För de båda oroskalorna visade analysen också god reliabilitet med Cronbach's α för STAI-6 $\alpha = .84$ och TRAI-6 $\alpha = .86$.

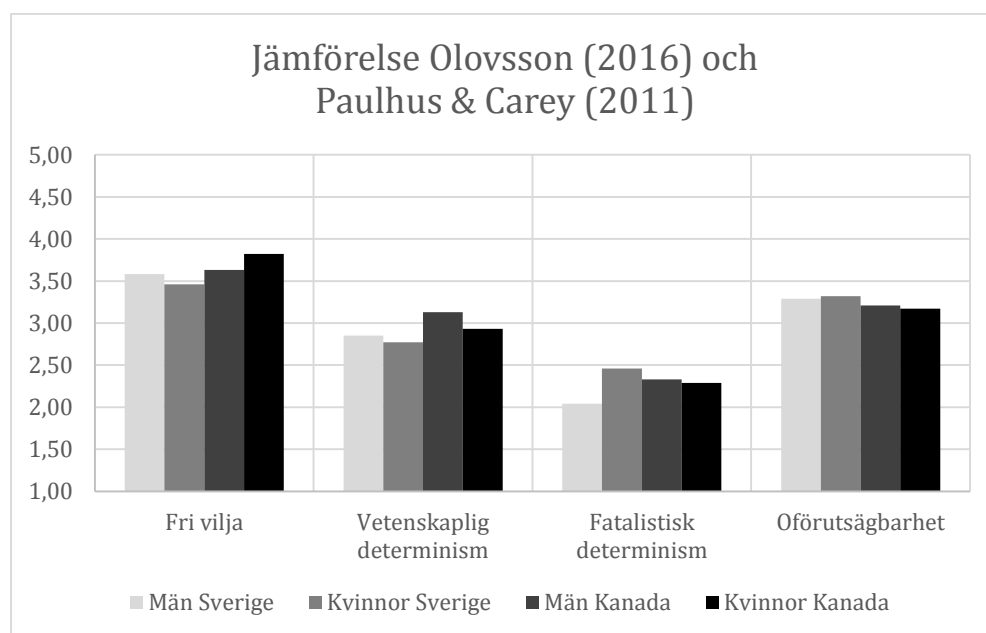
Den deskriptiva analysens t-test (Tabell 2) visade i enlighet med hypotesen att skillnaderna i medelvärdet mellan könen var relativt små, dock med ett undantag. Kvinnornas medelvärde ($M = 2.46$) för fatalistisk determinism var statistiskt signifikant jämfört med männens ($M = 2.04$) med en medelstark effekt $t(158) = -3.82, p < .01$, two-tailed, $d = .60$.

Tabell 2 Deskriptiv statistik, Fri vilja, determinism och moraliskt ansvar

	Män (<i>N</i> = 83)		Kvinnor (<i>N</i> = 76)		Totalt (<i>N</i> = 160)	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Fri vilja (FW)	3.58	.68	3.46	.61	3.52	.64
- varav Fri vilja utan moraliskt ansvar (RFW)	3.49	.79	3.36	.67	3.42	.72
- varav Moraliskt ansvar (MR)	3.71	.76	3.58	.81	3.64	.78
Vetenskaplig determinism (SD)	2.85	.59	2.77	.51	2.81	.55
Fatalistisk determinism (FD) ¹	2.04**	.72	2.46**	.67	2.26	.72
Oförutsägbarhet (UP)	3.29	.57	3.32	.57	3.31	.57

Not: *N* = 159, skalan kan variera mellan 1.0 och 5.0, ** *p* < .01, two-tailed, Bonferronikorrigerade
¹ inklusive tre kvinnliga outliers med *z* > 2.4. Utan dessa blir *M* = 2.40, *SD* = .59

Några mindre skillnader jämfört med Paulhus & Careys delstudie 3 (Paulhus & Carey, 2011) kunde märkas även om en statistisk signifikansprövning inte gjorts (Figur 1). Männen resultat för fatalistisk determinism skiljde sig från den kanadensiska undersökningen. Kvinnorna i föreliggande studie visade ett något lägre genomsnitt för faktorn fri vilja än männen, medan Paulhus & Careys kanadensiska studie visat det omvända förhållandet (män *M* = 3.63, *SD* = .63, kvinnor *M* = 3.82, *SD* = .54).

Figur 1 Jämförelse medelvärdespoäng för fyra delskalor,

Not: skalorna kan variera mellan 1 och 5

När det gäller oro utvisade ett t-test måttliga och signifikanta skillnader mellan män och kvinnor avseende både nuvarande och bakomliggande oro STAI-6 $t(158) = -3.21$, $p = .002$ two-tailed, $d = .51$ och TRAI-6 $t(158) = -3.76$, $p = <.001$ two-tailed, $d = .60$ (Tabell 3).

En ITEM-analys visade hög reliabilitet för båda orosindex, STAI-6 Cronbach's $\alpha = .85$ och TRAI-6 Cronbach's $\alpha = .86$.

Tabell 3 Deskriptiv statistik, Religiositet och oro

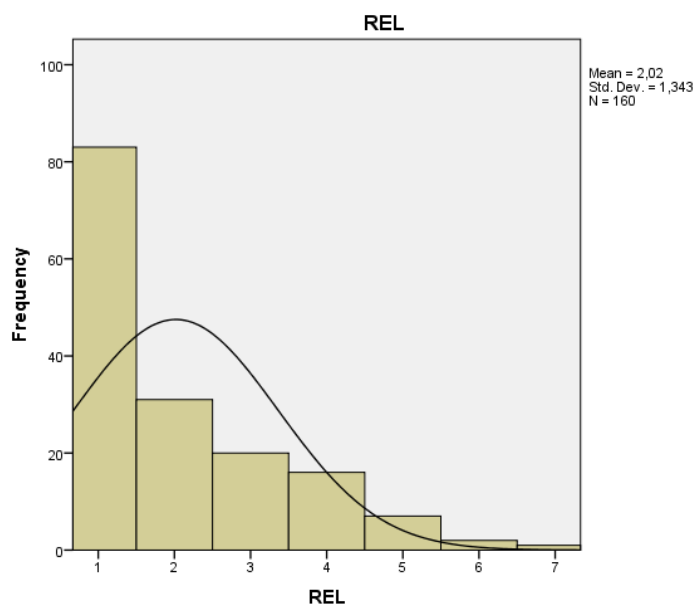
	Män ($N = 83$)		Kvinnor ($N = 76$)	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Religiositet	1.95	1.35	2.10	1.34
STAI-6	11.64**	3.98	13.59**	3.66
TRAI-6	11.89**	3.91	14.18**	3.76

Not: $N = 159$, skalan för religiositet kan variera mellan 1.0 och 7.0

Skalan för STAI-6 och TRAI-6 kan variera mellan 6 och 24

** $p < .01$, two-tailed, Bonferronikorrigerat

Variabeln Religiositet skiljde ut sig när det gäller normalfördelning genom att över 50 % av respondenterna ($N = 83$) har angett sin religiositet till 1 (ett) på en skala från 1-7 (Figur 2), vilket motsvarar en signifikant skewness på 1.29, $SE = .13$, $z = 6.72$. Ett icke-parametriskt test (Mann-Whitney) visade ingen signifikant skillnad i religiositet mellan män och kvinnor $p = .42$, two-tailed.

Figur 2 Elevernas svar på frågan "Hur religiös är du?"

Not: 1 = inte alls, 7 = väldigt mycket

Korrelationsanalys

Starkt positiv och signifikant korrelation hade STAI-6 och TRAI-6, $r = .72$, $p < .001$ vilket innebär att elevernas oro korrelerade signifikant i nuläget jämfört med deras personlighetsdrag.

Paulhus & Careys (20112) ursprungliga delskala Fri vilja (FW) korrelerade positivt och starkt med både moraliskt ansvar (MR) $r = .89$, $p < .001$, och delskalan som endast

mätte fri vilja utan moraliskt ansvar (RFW) $r = .82, p < .001$. Även detta resultat var helt förväntat eftersom MR och RFW är en del av delskalan FW.

En signifikant och måttlig till stark positiv korrelation uppmättes mellan moraliskt ansvar (MR) och fri vilja utan moraliskt ansvar (RFW) $r = .46, p < .001$. I enlighet med undersökningens hypotes uppfattar alltså eleverna i hög grad att fri vilja och moraliskt ansvar går hand i hand.

När det gäller fatalistisk determinism (FD) uppmättes en måttlig positiv korrelation med delskalan oförutsägbarhet (UP) $r = .37, p < .001$. Ungdomar med en ödestro kan antas se sina liv som mer oförutsägbara än de som betonar fri vilja eller vetenskaplig determinism.

Fatalistisk determinism (FD) och vetenskaplig determinism (SD) uppvisade en signifikant och positiv måttlig korrelation $r = .33, p < .001$. Eleverna ansåg alltså inte att ödestro och vetenskaplig determinism utesluter varandra.

Fri vilja (FW) och vetenskaplig determinism (SD), som enligt hård determinism traditionellt setts som varandras motsatser, visade trots detta ingen tydligt samband mellan de två delskalorna $r = -.10, p = .224$. Detta gav Paulhus & Carey stöd i sin utgångspunkt och bekräftade uppsatsens huvudhypotes.

Vetenskaplig determinism (SD) korrelerade inte heller med moraliskt ansvar (MR), $r = -.07, p = .341$. Oavsett om eleverna stödjer vetenskaplig determinism eller ej så hade de liknande syn på människors moraliska ansvar, vilket bekräftade uppsatsens andra hypotes.

Hypoteserna kring mindset och locus of control fick inget tydligt stöd i undersökningens resultat. Den enda signifikanta korrelation som kunde uppmätas var en signifikant men svag negativ korrelation mellan oro på personlighetsnivå (TRAI6) och fri vilja (FW). Möjligt stödjer detta tanken att eleverna skulle omfattas mer av en intern locus of control än en yttre d:o då fri vilja implicerar självbestämmande som alltså korrelerade svagt med lägre oro.

Tabell 4 Korrelationsanalys (Pearsons r) mellan delskalorna i FAD-Plus och de två delskalorna för oro

	FW	SD	FD	UP	STAI6	TRAI6	RFW
SD	-.097						
FD	-.028	.328***					
UP	.067	.162	.372***				
STAI6	-.223	.007	.161	.093			
TRAI6	-.255*	.107	.138	.120	.724***		
RFW	.887***	-.088	-.045	.081	-.202	-.207	
MR	.821***	-.076	.003	.028	-.177	-.233	.465***

Not: FW = Fri vilja, SD = vetenskaplig determinism, FD = fatalistisk determinism, UP = oförutsägbarhet, STAI6 = oro, nuläge, TRAI6 = oro tidigare i livet, RFW = fri vilja utan moraliskt ansvar, MR = moraliskt ansvar
* $p < .05$, two-tailed, ** $p < .01$, two-tailed, *** $p < .001$, two-tailed, samtliga p -värden Bonferronikorrigerade

Religiositet och fatalistisk determinism (FD) (Tabell 5) visade en måttlig positiv korrelation *Kendalls* $\tau = .21$, $z = 3.94$., $p < .01$ i enlighet med hypotesen. Dock kunde ingen korrelation mellan oro och religiositet uppmätas $\tau = -.03$, $z < 1.96$.

Till skillnad från Paulhus & Careys undersökning kunde inte någon signifikant korrelation mellan religion och fri vilja uppmätas.

Tabell 5 Korrelationsanalys (Kendalls τ), religiositet, frivilja/determinism och oro

	FW	SD	FD	U	STAI6	TRAI6	RFW	MR
REL	.115	.110	.210*	.103	-.021	-.028	.081	.100

Not: REL = religiositet, FW = Fri vilja, SD = vetenskaplig determinism, FD = fatalistisk determinism, UP = oförutsägbarhet, STAI6 = oro, nuläge, TRAI6 = oro tidigare i livet (personlighetsdrag), RFW = fri vilja utan moraliskt ansvar, MR = moraliskt ansvar.

* $p < .05$, two-tailed, Bonferronikorrigerad

Liknande resultat visades också när svaren för delskalan religiositet kategoriserades i tre delar (Tabell 6). Undersökningen gav alltså inget stöd för hypotesen att religiositet skulle ge mindre oro.

Tabell 6 Korrelationsanalys (Kendalls τ), kategoriserade svar religiositet, fri vilja/determinism och oro

	FW	SD	FD	U	STAI6	TRAI6	RFW	MR
REL	.119	.105	.199**	.118	-.022	-.026	.091	.098

Not: REL = religiositet, FW = Fri vilja, SD = vetenskaplig determinism, FD = fatalistisk determinism, UP = oförutsägbarhet, STAI6 = oro, nuläge, TRAI6 = oro tidigare i livet (personlighetsdrag), RFW = fri vilja utan moraliskt ansvar, MR = moraliskt ansvar. Svaren grupperade i tre nivåer för svarsalternativen 1, 2 och 3-7.

** $p < .01$, two-tailed, Bonferronikorrigerad

Diskussion

Hypotesen att fri vilja och vetenskaplig determinism inte är varandras direkta motsatser fick stöd i undersökningen, eller rättare sagt är uppfattningarna om mjuk och hård determinism i den undersökta gruppen oberoende av varandra vilket även Nichols & Knobe noterat (2007). Resultatet visar alltså att frågan har högre komplexitet och har fler aspekter som inte kan fås att passa in på en endimensionell skala.

Dock gjorde det ingen skillnad när faktorn moraliskt ansvar (MR) rensades bort i motsats till uppsatsens hypotes. De elever som betonar fri vilja verkar tydligt stödja människors moraliska ansvar, helt i enlighet med Knobes (2007) resultat. Den nästan obefintliga korrelationen mellan vetenskaplig determinism (SD) och moraliskt ansvar (MR) antyder dock att andra elever kan kombinera de båda faktorerna eller möjligen att de har en utvecklad syn på frågan.

Det faktum att båda delfaktorer Fri vilja utan moraliskt ansvar (RFW) och Moraliskt ansvar (MR) fått de högsta värdena stödjer Knobes (2007) resultat att en majoritet av studenter uppfattar fri vilja som mer rimlig är determinism. Hypotesen att även vetenskaplig determinism skulle få höga värden fick alltså inte stöd i undersökningens material.

Om människor som stödjer en deterministisk världsbild ändå betonar moraliskt ansvar kan det tyckas att dessa gör en inkonsekvent analys, men trots det får just denna syn ett visst stöd i undersökningen även om man inte kan förklara hur detta skulle hänga ihop. En elev uttryckte detta under en lektion där han sade sig tydligt stödja en deterministisk syn på frågan om människors fria vilja. På lärarens följdfråga om vi ändå har ett moraliskt ansvar svarade han snabbt och otvetydigt ”ja!” Nästa följdfråga blev förstås varför han hade denna till synes inkonsekventa åsikt. ”Annars får vi problem”, blev hans svar. Detta fångar kanske denna syn i ett nötskal; många är medvetna om att fri vilja inte är så självklar som det kan tyckas oss, men om vi skulle förneka vårt moraliska ansvar skulle all brottslighet och alla våra felsteg kunna skyllas på orsaker som ligger utanför vår kontroll. Extern locus of control dragen in absurdum.

Ytterligare ett resultat som möjligen stödjer tesen att elevernas tänkande inte är helt konsekvent är att det fanns en signifikant och måttlig positiv korrelation mellan fatalistisk determinism och vetenskaplig determinism. Att korrelationen bara var $r = .33$ tyder dock på att Paulus & Careys utgångspunkt (att determinism inte är ett endimensionellt begrepp) får ett visst stöd.

Fri vilja korrelerade signifikant negativt med oro, vilket eventuellt kan stödja hypotesen om intern locus of control; de som anser sig kunna styra sina liv genom eget fattade beslut har en lägre orosnivå. Resultatet tyder på att de som betonar fri vilja också känner en viss tillförsikt till den egna förmågan och möjligheten att styra sina liv. Detta stöds också av resultatet att religion inte korrelerar med oro, vilket annars skulle kunna vara en tänkbar trygghetsfaktor. Dock motsvaras inte detta i delskalan oförutsägbarhet där korrelationen med oro var svag, vilket också gäller för delskalan vetenskaplig determinism.

Undersökningens resultat visade signifikant korrelation mellan STAI-6 och TRAI-6, vilket antyder att elevernas oro inte skiljer sig markant i nuläget jämfört med tidigare orosnivå inför skolavslutning med därtill hörande betygsättning.

Jämfört med Carey & Paulhus (2013) kunde ingen signifikant skillnad ses mellan män och kvinnor när det gäller vetenskaplig determinism vilket också var undersökningens hypotes. Däremot uppvisade kvinnor ett signifikant högre medelvärde ($M = 2.46$, $SD = .67$) jämfört med männen ($M = 2.04$, $SD = .72$) på delskalan fatalistisk determinism och för oro, både på kort sikt (kvinnor $M = 13.59$, $SD = 3.66$, män $M = 11.64$, $SD = 3.98$) och på längre sikt (kvinnor $M = 14.18$, $SD = 3.76$, män $M = 11.89$, $SD = 3.91$). Här ligger det nära till

hands att dra slutsatsen att det är den fatalistiska synen som orsakar ökad oro hos kvinnor, men även andra förklaringar är förstås möjliga.

Vidare sågs ingen signifikant korrelation mellan fri vilja och religiositet vilket man skulle kunna förvänta sig ur ett kristet dogmperspektiv och denna hypotes fick alltså inget stöd i undersökningen.

När det gäller resultat knutna till religiositet bör dock en viss försiktighet iakttagas. Det faktum att så många ungdomar inte anser sig religiösa antyder att begreppet religiositet har en viss negativ laddning i Sverige, vilket får stöd i andra undersökningar som WVS (World Values Survey, 2011), där 14 % av personer 18-19 år ($N = 90$) anser att religion är mycket eller ganska viktigt, men endast en av 90 tillfrågade ungdomar är aktiv i en kyrka eller religiös organisation. Cirka 15 % av ungdomarna anser sig vara religiösa, men nära 29 % tror ändå på Gud (World Values Survey, 2011). Andra mått som andlighet eller tro hade antagligen kunnat ge mer nyanserade svar än en enkla frågan om religiositet.

När det gäller resultatens generaliserbarhet bör man anta en viss återhållsamhet, trots att de använda instrumenten är beprövade. Även om elever från både yrkes och högskoleförberedande program deltog och att de närvarande eleverna svarade på enkäten i mycket hög grad var bortfallet relativt högt, 31,6 %. Den lägre svarsfrekvensen hos män kan tänkas ha en koppling till den högre frånvaron på yrkesförberedande program där en majoritet är män. Anledningen till den relativt höga frånvaron är oklar, men förutom skolk bidrog troligen en period av influensa och magsjuka. Att detta skulle medföra någon större påverkan på studiens resultat är inte säkert, men man kan inte utesluta systematiska felkällor. Viss frånvaro skulle exempelvis kunna hänföras till elever med högre oro kopplat till misslyckade studier.

Andra tänkbara brister i undersökningen är att man i andra undersökningar fått olika resultat beroende på om man ställer generella frågor om fri vilja och moraliskt ansvar eller om frågorna handlar om en specifik person (Carey & Paulhus, 2013) (Feltz, 2015).

Undersökningens resultat följer i stort Paulhus & Careys studie (2011), med några mindre undantag. När det gäller den ytterligare uppdelning av frågorna i två nya delskalor gav undersökningen inte stöd för att detta skulle förändra resultaten nämnvärt. Faktoranalysen gav inget stöd för att uppdelningen skulle ge ytterligare faktorer, vilket troligen har att göra med frågornas komplexitet och risk för sammanblandning. Begreppet fri vilja är intuitivt knutet till moraliskt ansvar och de olika formerna av determinism är i allmänhet inte konsekvent uteslutande när det gäller moraliskt ansvar. Även om många stödjer tanken att det mesta som händer är orsakat av tidigare händelser, är det inte självklart att detta medför att människors moraliska ansvar försvinner. Undersökningens elever har förmodligen inte en genomtänkt linje när det gäller dessa begrepp, men vem kan begära det när frågan diskuterats i flera tusen år.

För vidare studier vore det intressant att även undersöka hur elevernas locus of control relaterar till fri vilja och determinism. I synnerhet som olika mindset kan tänkas påverka lärandet på ett positivt sätt. Det vore också högst intressant att vidareutveckla analysen kring fri vilja, determinism och moraliskt ansvar eftersom många verkar kunna kombinera dessa två trots att de setts som varandras motsatser delar av den filosofiska traditionen under lång tid.

Referenser

- Apell, J., & Paradi, R. (2010). *Mätning av barns oro vid undersökning eller behandling på sjukhus*. Göteborg: Inst. för Vårdvetenskap och hälsa, Sahlgrenska akademien.
Hämtat från
https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/22819/1/gupea_2077_22819_1.pdf
- Appelgren, A., & Bengtsson, S. L. (2015). Feedback on Trait or Action Impacts on Caudate and Paracingulum Activity. (X. Weng, Red.) *PLoS ONE*, *10*(6).
doi:10.1371/journal.pone.0129714
- Carey, J. M., & Paulhus, D. L. (2013). Worldview Implications of Believing in Free Will and/or Determinism: Politics, Morality, and Punitiveness. *Journal of Personality*, *81*:2, 130-141. doi:10.1111/j.1467-6494.2012.00799.x
- Chisholm, R. (2002). Human Freedom and the Self. i R. Kane, *Free Will* (ss. 47-58).
Oxford: Blackwell Publishing.
- Cwejman, A. (den 12 01 2016). Kultur förklarar sexuella övergrepp. *Göteborgs-Posten*.
- Dweck, C. S. (2015). *Mindset - Du blir vad du tänker*. Stockholm: Natur & kultur.
- Fahl, H. (den 08 01 2016). Den gemensamma nämnaren vid övergreppen är kön, inte etnicitet. *Dagens Nyheter*.
- Feltz, A. (2015). Experimental philosophy of actual and counterfactual free will intuitions. *Consciousness and Cognition*, *36*, 113-130.
doi:<http://dx.doi.org/10.1016/j.concog.2015.06.001>
- Heberlein, A. (den 13 01 2016). Individens som förövare och offer samtidigt. *Göteborgs-Posten*, s. 2. Hämtat från <http://www.gp.se/nyheter/ledare/gastkronikor/1.2990037-heberlein-individen-som-forovare-och-offer-samtidigt>
- Knobe, J. (2007). Experimental Philosophy. *Philosophy Compass*, *2*/1, 81-92.
doi:10.1111/j.1747-9991.2006.00050.x
- Marteau, T. M., & Bekker, H. (1992). The development of a six-item short-form of the state scale of the Spielberger State-Trait Anxiety Inventory (STAI). *British Journal of Clinical Psychology*, *31*, 301-306. Hämtat från
<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.2044-8260.1992.tb00997.x/pdf>

- Nichols, S., & Knobe, J. (den 12 01 2007). Moral Responsibility and Determinism: The Cognitive Science of Folk Intuitions. *Noûs*, 41, No 4, 663-685.
doi:10.1111/j.1468-0068.2007.00666.x
- Paulhus, D. L., & Carey, J. M. (2011). The FAD-Plus: Measuring Lay Beliefs Regarding Free Will and Related Constructs. *Journal of Personality Assessment*, 93 (1), 96-104. doi:10.1080/00223891.2010.528483
- Stroessner, S. J., & Green, C. W. (1990). Effects of Belief in Free Will or Determinism on Attitudes Toward Punishment and Locus of Control. *The Journal of Social Psychology*, 130(6), 789-799.
- SVT. (den 26 01 2016). *Gomorrön Sverige*. Hämtat från SVT, hämtad från Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=zRIePcPinTs> den 14 02 2016
- van Inwagen, P. (2002). The Incompatibility of Free Will and Determinism. i R. Kane, *Free Will* (ss. 71-82). Oxford: Blackwell Publishing.
- Vetenskapsrådet. (2002). *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Hämtat från CODEX regler och riktlinjer för forskning: <http://www.codex.vr.se/texts/HSFR.pdf>
- Viney, W., Waldman, D. A., & Barchilon, J. (1982). Attitudes toward Punishment in relation to Beliefs in Free Will and Determinism. *Human Relations*, 35, 939-949.
doi:doi: 10.1177/001872678203501101
- World Values Survey. (2011). *World Values Survey, Wave 6*. Institute for Comparative Survey Research, Wien.

Bilagor

Bilaga 1, Elevenkät, FAD-plus, författarens översättning

Fri vilja och determinism

Ange på en skala från 1 till 5 hur mycket du håller med eller inte.

Denna del har 27 frågor.

1. Jag tror att framtiden redan är bestämd av ödet.
2. Människors biologiska förutsättningar avgör talang och personlighet.
3. Slumpmässiga händelser verkar ha stort inflytande på människans historia.
4. Människor har fullständig kontroll över de beslut som de fattar.
5. Oavsett hur mycket du försöker kan du inte ändra ditt öde.
6. Psykologer och psykiatriker kommer i framtiden att helt förstå allt mänskligt beteende.
7. Ingen kan förutsäga vad som kommer att hända i världen.
8. Människor måste ta hela ansvaret för alla dåliga beslut de gör.
9. Ödet har redan en plan för oss alla.
10. Dina gener bestämmer din framtid.
11. Livet verkar vara oförutsägbart – precis som att kasta tärning eller singla slant.
12. Människor kan klara alla hinder om de bara vill.
13. Oavsett om människor tror det eller inte, verkar det som om okända krafter styr deras liv.
14. Forskning visar att din tidigare omgivning har skapat din nuvarande intelligens.
15. Människor är oförutsägbara.
16. Kriminella personer är fullständigt ansvariga för de dåliga handlingar de begår.
17. Det som sker det sker – det är inte mycket du kan göra åt saken.
18. Precis som för andra djur följer alltid människors beteende naturens lagar.
19. Tur spelar en stor roll i människors liv.
20. Människor har en fullständigt fri vilja.
21. Föräldrarnas egenskaper avgör deras barns egenskaper.
22. Det som händer människor handlar om slump.
23. Människor kan alltid klandras för sitt dåliga beteende.
24. Omgivningen i barndomen kommer att avgöra din framgång som vuxen.
25. Livet är svårt att förutsäga eftersom det är nästan helt slumpmässigt.
26. Viljestyrka är alltid starkare än kroppsliga begär.
27. Människors framtid kan inte förutsägas.

Uppdelning av delskalor enligt Paulhus & Carey (2011):

Free will: 4,8,12,16,20,23,26

Scientific determinism: 2,6,10,14,18,21,24

Fatalistic determinism: 1,5,9,13,17

Unpredictability: 3,7,11,15,19,22,25,27

I föreliggande undersökning har ytterligare en uppdelning gjorts.

Real free will: 4,12,20,26

Moral responsibility: 8,16,23

Bilaga 2, Elevenkät, STAI-6 och TRAI-6

Oro, nuläge, STAI-6

Ange det påstående som passar det tillstånd som Du känner just nu, i detta ögonblick.
Enkätens engelska originalord är angett inom parentes.

1. Jag känner mig lugn (calm)
2. Jag är spänd (tense)
3. Jag känner mig upprörd (upset)
4. Jag är avslappnad (relaxed)
5. Jag känner mig nöjd (content)
6. Jag är bekymrad (worried)

Oro, tidigare i livet, TRAI-6

Ange hur ofta du har varit i ett visst tillstånd.
Enkätens engelska originalord är angett inom parentes.

1. Jag brukar känna mig lugn (calm)
2. Jag brukar vara spänd (tense)
3. Jag brukar känna mig upprörd (upset)
4. Jag brukar vara avslappnad (relaxed)
5. Jag brukar känna mig nöjd (content)
6. Jag brukar vara bekymrad (worried)